

خیر و شر در آیات و روایات

مهتری خدامرادی^۱

چکیده:

مسئله «خیر و شر» در اسلام از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. خیر و شر در قرآن و روایات اسلامی اعم از روایاتی که از پیغمبر اکرم (ص) رسیده یا روایات ائمه معصومین (ع) بازتاب گسترده‌ای از جنبه‌های مختلف دارد. در این مقاله سعی کرده‌ایم که دیدگاه‌های آیات و روایات را در موارد مختلف در مسئله خیر و شر بیان کنیم. نوشته حاضر به روش توصیفی و گردآوری مطالب به شیوه کتابخانه‌ای و نرم‌افزاری هست. نتیجه این که خیر و شر هر دو مخلوق خداوند هستند و در باب تعریف خیر و شر و فواید شرور، با بررسی آیات و روایات درمی‌یابیم که خیر، چیزی است که اشیاء بدان مشتاق‌اند و خوشایند انسان است و شر، چیزی است که اشیاء از آن روی گردان‌اند و ناخوشایند انسان است.

کلیدواژه‌ها: خیر و شر، خیر در آیات و روایات، شر در آیات و روایات، کمال، نقص

^۱ . سطح ۲، مرکز آموزشهای غیرحضوری قم.

۱. مقدمه و بیان مسئله

موضوع خیر و شر از مباحث ژرف اسلام است که در اعصار مختلف تاریخ تفکر، مورد واکاوی و بررسی قرار گرفته و فکر دانشمندان را به خود مشغول کرده است. در این میان، آیات و روایات، با نگاهی عمیقانه و مستدل، موضوع خیر و شر مطرح در هستی را مورد واکاوی قرار داده و به شرح واقعیت و چیستی آن پرداخته‌اند. آیات و روایات در پاسخ به این مسئله درصدد هستند تا با تبیین رابطه خیر و شر دلیل متقن و مستدلی به اشکالات وارده در این باره ارائه دهد. از این رو، سعی می‌شود تا با استفاده از منابع اصلی همچون قرآن و کتب روایی و با توجه به برهان عقلی و رابطه خیر و شر، پرداخته شود.

ضرورت تحقیق این را می‌رساند که تفسیر خیر و شر از دید یک فرد معتقد به مبدأ و معاد این است که هر چه مایه تکامل بشر و سوق او به طرف الله شود خیر و هر چه باعث تنزل و انحطاط و دوری از خدا شود، شرّ است. هر کمالی خیر و هر عدم کمالی شرّ است، خداوند خیر و شرّ کتاب تکوین را با فرستادن قرآن بیان فرمود. ما در این کوتاه به بررسی خیر و شر در آیات و روایات می‌پردازیم.

هدف نهایی در این مقاله این است که به سؤالات ذیل پاسخ دهیم که:

الف: از خیر و شر در آیات و روایات سخن به میان آمده است؟

ب: محدوده خیر و شر در آیات و روایات کجاست؟

فرضیه این که در موضوع خیر و شر، آیات و روایات، مطالبی متقن و استوار بیان کرده‌اند.

در این زمینه مقالاتی نوشته شده که ما به بررسی برخی از آن‌ها پرداخته و در انتها از نوآوری مقاله خود سخن به میان آورده شده است:

مقاله «خیر و شر» اثر سید محمد موسوی بجنوردی، در فصلنامه علمی پژوهشی متین، سال ۱۳۸۳، شماره ۲۳ و ۲۴، به چاپ رسید. در چکیده مقاله آمده: در این مقاله به بررسی مسئله فلسفی - کلامی «خیر و شر» پرداخته است. اشکالی که بر این مقاله می‌توان گرفت عدم توجه به خیر و شر از منظر آیات و روایات است.

دیگر مقاله «مسئله شر در کلام امامیه» نگارندگان حسین عماد زاده و مهدی فرمانیان در مجله پژوهشنامه ثقلین، دوره ۶، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۳ زیر چاپ رفت. در چکیده آمده: متکلمان قبل از خواجه که کلام به معنی اخص، فلسفی نشده بود؛ راه حل مسئله شر را از آیات و روایات اهل بیت به دست آورده‌اند. به همین دلیل راه حل‌های آنان با نظریات فلسفی در باب شرور متفاوت است. از نقدهایی که می‌توان بر مقاله وارد کرد این است که نویسنده مقاله فقط به بعد شر پرداخته و از پرداختن به خیر غفلت نموده است.

مقاله «بررسی رابطه خیر و شر با اصالت وجود از منظر ملاصدرا» اثر سیدحسن بطحایی، محمدرضا ضمیری و محمدجواد طالبی چاری در فصلنامه علمی پژوهشی آیین حکمت، سال ششم، پاییز ۱۳۹۳، شماره مسلسل ۲۱ به چاپ رسید. در چکیده نوشته شده: این مقاله درصدد است تا با تبیین رابطه خیر و شر با اصالت وجود از منظر ملاصدرا و برخی از پیروان حکمت متعالیه، مانند حکیم سبزواری و جوادی آملی، دلیل متقن و مستدلی به اشکال آن‌ها درباره عدمی بودن شرور ارائه دهد. نقطه ضعف این مقاله عدم بررسی قرآنی و روایی به مسئله خیر و شر است.

نوآوری این مقاله در این است که همه مقالات و کتب فوق فقط به یک جنبه خیر یا شر توجه داشته‌اند و از بعد آیات و یا روایات و یا هیچ‌کدام بررسی نشده است؛ اما مقاله «خیر و شر در آیات و روایات» همه ابعاد بحث را مدنظر گرفته است اعم از شر و خیر و از منظر آیات و روایات، کاری نو و بکر و جدید به شمار می‌آید که کتب و مقالات مذکور دارای چنین امتیازاتی نیستند.

به نظر می‌رسد مهم‌ترین روش برای استنباط اصول و مبانی خیر و شر در آیات و روایات، روش توصیفی است که البته می‌تواند دامنه وسیعی داشته باشد و حتی روش تحلیل مفهومی متداول را نیز شامل شود. تفصیل این روش در قرآن و کتاب‌های علوم قرآن و حدیثی آمده و بسته به تنوع دیدگاه‌های اشخاص، متنوع است. برای استنباط گزاره‌های مسئله خیر و شر در آیات و روایات و... از این متون، از تفسیر متن و تحلیل گفتار استفاده می‌شود.^۱

۲. مبانی و مفاهیم

متکلمین امامیه، وجود الم و شرور را امری وجدانی و ضروری دانسته و شک در وجود آن را نیز بی‌دلیل می‌دانند. غیر از ضروری بودن اصل وجود بلایا، معنی خیر و شر نیز روشن و بدیهی است.^۲

در تعریف خیر و شر تعاریفی بیان شده که ما به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۲-۱. خیر

۲-۱-۱. وجود

۱. مسعودی، روش فهم حدیث، ص ۷۳.

۲. فاضل مقداد، ارشاد الطالبین الی نهج المسترشدی، ص ۱۲۰ و ۱۲۱.

خیر؛ یعنی وجود «مساوقت خیر باوجود»، در این معنی می‌توان خیر و وجود را به‌جای هم به کاربرد و هر آنچه وجود است، خیر است.^۱

۲-۱-۲. وجود مطلوب

ابن‌سینا گوید:

خیر به معنی وجود مطلوب است.^۲

ملاصدرا بر این نظر است:

خیر را چیزی می‌داند که هر کس به آن اشتیاق و میل دارد و آن را طلب می‌کند و با آن سهمی از کمال ممکن خود را محقق می‌کند.^۳

۲-۱-۳. حرکت به‌سوی کمال و محبوب

از دید یک فرد معتقد به مبدأ و معاد، خیر این است که، مایه‌ی تکامل بشر و سوق او به‌طرف الله شود.^۴

۲-۲. شر

۲-۲-۱. عدم:

شر، یعنی عدم «مساوقت شر با عدم» در این معنی می‌توان شر و عدم را به‌جای هم به کار گرفت و هر آنچه عدم است، شر بر آن صدق می‌کند.^۵

۲-۲-۲. عدم کمال:

۱. عماد زاده و فرمانیان، مسئله شر در کلام امامیه، ص ۳۰۶

۲. عماد زاده و فرمانیان، مسئله شر در کلام امامیه، ص ۳۰۶؛ مکارم شیرازی، اخلاق اسلامی در نهج‌البلاغه، ج ۲، ص ۲۴۰.

۳. محمدرضایی، تبیین و نقد فلسفه اخلاق کانت، ص ۲۳۹.

۴. مکارم شیرازی، اخلاق اسلامی در نهج‌البلاغه، ج ۲، ص ۲۴۰.

۵. عماد زاده و فرمانیان، مسئله شر در کلام امامیه، ص ۳۰۶.

«شَرُّ النَّاسِ مَنْ يُخْشَى النَّاسَ فِي رَبِّهِ وَ لَا يَخْشَى رَبَّهُ فِي النَّاسِ»^۱؛

بدترین مردم کسی است که از مردم در برابر فرمان‌ها خداوند می‌ترسد و از پروردگارش در مورد رضایت مردم نمی‌ترسد.

ترس از مردم همیشه از نظر آیات و روایات و عقل نهی شده است. ترس از غیر خدا باعث می‌شود که غیر خدا بزرگ و خداوند متعال کوچک به شمار آید. در صورتی که باید بالعکس باشد. اگر غیر خدا پیش کسی بزرگ شود، ترسو می‌شود. سرچشمه اصلی هر توانایی و هر خیروبرکتی پروردگار است.

اگر خداوند از کسی پشتیبانی کند، اگر تمام هستی دست‌به‌دست هم دهند، نمی‌توانند زیانی به او برسانند. این اندیشه و بینش توانایی زیادی به آدمی می‌بخشد و صبر و حلم در مقابل دشمنان و مخالفان خیره‌سر و لجباز را افزایش می‌دهد. همچو ترس از مردم، ترس از قدرت‌های استبدادی و طواغیت است. ترس از طاغوت و استبداد، امری از امور شیطان است. هدف شیطان سست کردن خوی مجاهدان در طریق خدا در میدان‌های معرکه است تا آنان فرار کنند و باطل غالب شود. ترس از طواغیت و دوری از او، باعث می‌شود تا تجاوزگری او افزون‌تر گردد. بنابراین، از نظر قرآن ضد ارزشی است^۲ و شر به شمار می‌آید.

۱. آمدی، تصنیف غررالحکم و درر الکلم، ج ۴، ص ۱۷۶.

۲. علائی رحمانی و حسن‌زاده، واکاوی مفهوم «ترس» با تکیه بر نوع ضد ارزشی آن در قرآن، ص ۶۰ و ۶۱.

نتایج:

۱. مسئله «خیر و شر» در اسلام از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. خیر و شر در قرآن و روایات اسلامی اعم از روایاتی که از پیغمبر اکرم (ص) رسیده یا روایات ائمه معصومین (ع) بازتاب گسترده‌ای از جنبه‌های مختلف دارد.
۲. متکلمین امامیه، وجود الم و شرور را امری وجدانی و ضروری دانسته و شک در وجود آن را نیز بی‌دلیل می‌دانند.
۳. در تعریف خیر و شر آمده: خیر؛ یعنی وجود «مساوقت خیر باوجود» یا به معنی وجود مطلوب است یا حرکت به‌سوی کمال و محبوب است؛ و شر، یعنی عدم «مساوقت شر با عدم» یا فقدان و عدم کمال یا عدم کمال ذاتی‌اشی است یا تنزل و انحطاط و دوری از محبوب است.
۴. در قرآن از خیر سخن به میان آمده مانند عدل و احسان، ثروت دنیا، جهاد، تقوا و
۵. همچنین درباره مصادیق شر هم در قرآن مطالبی ذکر شده است همانند بخل، عدم تفکر و تعقل، اصرار بر کفر و
۶. در احادیث از مصادیق آن سخن به میان آمده که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: سودمندترین مردم، دوری از طمع و هواپرستی و همچنین شرور هم عبارت‌اند از رهبر و حاکم ظالم، ترس از مردم و نترسیدن از خداوند متعال شاخصه شر بودن.

منابع

❖ قرآن

الف) فارسی

۱. اعرافی، علیرضا. (۱۳۷۹). «روش‌شناسی استنباط آموزه‌های تربیتی در آینه سیره و کلام امام علی». مجله پژوهش‌های تربیت اسلامی، ش ۴، صفحات ۲۶-۱۸.
۲. بجنوردی، سید محمد موسوی. (۱۳۸۳). «خیر و شر»، پژوهشنامه متین، ش ۲۳ و ۲۴، صفحات ۵-۲۳.
۳. بطحایی، سید حسن. (۱۳۹۳). «بررسی رابطه خیر و شر با اصالت وجود از منظر ملاصدرا»، مجله آیین حکمت، ش ۲۱، صفحات ۳۷-۶۶.
۴. سلطانی رنانی، محمد. (بی‌تا). بررسی مسئله شر و پاسخ‌های آن، بی‌جا: کارنیل مرکز رایگان کتاب موفقیت.
۵. علائی رحمانی، فاطمه و حسن‌زاده، مهری. (۱۳۹۲). «واکاوی مفهوم «ترس» با تکیه بر نوع ضد ارزشی آن در قرآن»، مجله معرفت اخلاقی، ش ۱، صفحات ۵۵ - ۷۴.
۶. عماد زاده، حسین و فرمانیان، مهدی. (۱۳۹۳). «مسئله شر در کلام امامیه»، پژوهشنامه ثقلین، ش ۲، صفحات ۳۰۳-۳۲۲.

۷. محمدرضایی، محمد. (۱۳۷۹ ش). تبیین و نقد فلسفه اخلاق کانت، قم: مرکز

انتشارات و دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

۸. محمدمهدی، مظاهری. (۱۳۸۶). «خیر و شر در فلسفه و آیات و روایات»،

پژوهشنامه قرآن و حدیث، ش ۲، صفحات ۱۵۵ - ۱۷۸.

۹. مسعودی، عبدالهادی. (۱۳۹۲). روش فهم حدیث، تهران: سمت.

۱۰. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۱). آموزش فلسفه، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و

پژوهشی امام خمینی (قدس سره).

۱۱. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۵). اخلاق اسلامی در نهج البلاغه (خطبه متقین)، قم:

نسل جوان.

۱۲. نجفی، محمدجواد. (۱۳۶۲). تفسیر آسان، تهران: اسلامیه.

ب) عربی

۱۳. آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۶). تصنیف غررالحکم و درر الکلم، قم: مرکز

النشر التابع لمكتب الاعلام الاسلامی.

۱۴. طباطبائی، محمدحسین. (۱۹۷۳). المیزان فی تفسیر القرآن، قم: مطبوعات

اسماعیلیان.

۱۵. طبرسی، ابی علی الفضل بن الحسن. (بی تا). تفسیر مجمع البیان، قم: مؤسسه النشر

الاسلامی.

١٦. فاضل مقداد، ابوعبدالله مقداد بن عبدالله. (بى تا). ارشاد الطالبين الى نهج

المسترشدى، قم: انتشارات كتابخانه آيه الله مرعشى ره.

١٧. متقى هندى، علاءالدين على بن حسامالدين. (١٤٠١). كنز العمال فى سنن الأقوال

والأفعال، بيروت: مؤسسه الرسالة.